

Introducció a la semiòtica

Autoria

Tanius Karam

Doctor mexicà en Ciències de la Informació pel departament de Periodisme III Facultat de Ciències de la Informació, Universitat Complutense es Madrid. És professor i investigador en el Departament de Comunicació i Cultura a la Universitat de la Ciutat de Mèxic. Les seves àrees d'estudi són l'anàlisi del discurs aplicat al periodisme escrit i la convergència entre text literari i periodístic. Actualment realitza estudis discursius sobre cronistes-periodistes, crònica periodística i la ciutat de Mèxic. És col·laborador de suplementos culturals en diverses revistes principalment mexicanes sobre temes de literatura i periodisme.

Sumari

Abstract

1. Presentació i Objectius de la lliçó
 - 1.1. ¿Què és la semiòtica?
 - 1.2. I la semiòtica, Per a què?
 - 1.3. Sobre com ressoldre alguns problemes didàctics previs
2. Quelcom sobre definicions, marcs i orientacions
 - 2.1. Línies per a l'estudi de la semiòtica contemporània
 - 2.2. La orientació anglòfona
 - 2.2.1. Charles Sanders Peirce
 - 2.2.2. Charles Morris
 - 2.2.3. Thomas Sebeok
 - 2.3. La orientació francòfona
 - 2.3.1. Ferdinand de Saussure
 - 2.3.2. Algirdas Julián Greimas i les bases de l'anàlisi semiòtic narrativo
 - 2.3.3. Roland Barthes
 - 2.4. La semiòtica cultural de Yuri Lotman i l'Escola de Tartu
 - 2.5. El cas apart: Umberto Eco
3. Breu colofó per a l'estudiant

ABSTRACT

L'objectiu d'aquesta lliçó és oferir una introducció als fonaments de la semiòtica i sobretot en la seva aplicació als estudis de comunicació. És un text didàctic en el qual es presenten alguns conceptes i autors; es ressalta l'ús de la informació com a una eina útil a aplicar-se en diferents objectes d'estudis. És un document que vol despertar l'interès, promoure la curiositat i mostrar la pertinència de marcs teòrics com a instruments que ens dona una visió qualitativa distinta de la realitat social i la cultura.

1. PRESENTACIÓ I OBJECTIUS DE LA LLIÇÓ

L'objectiu d'aquesta lliçó és oferir una introducció als fonaments de la semiòtica i sobretot en la seva aplicació als estudis de comunicació. És un text didàctic en el qual es presenten alguns conceptes i autors; es ressalta l'ús de la informació com a una eina útil per aplicar-se en diferents objectes d'estudis. És un document que vol despertar l'interès, promoure la curiositat i mostrar la pertinència de marcs teòrics com a instruments que ens donen una visió qualitativa distinta de la realitat social i la cultura.

En aquesta lliçó introduïm una mirada de conjunt d'alguns aspectes que facilitin la comprensió i ús de la semiòtica per als estudis de comunicació social. La intenció del treball és bàsicament didàctica. No s'ofereixen idees ni interpretacions originals; fem una recollida d'informació que té per finalitat facilitar el procés d'ingrés als estudis de semiòtica; si bé té com destinatari principal l'estudiant de llicenciatura, l'investigador o estudiant de postgrau pot trobar alguna utilitat com estratègies explicatives o perspectives particulars d'algun aspecte.

Recuperem una història necessària que ajudi sobretot a contextualitzar i preconitzar els usos i sentits que té per a un professional de la comunicació social l'estudi de la semiòtica. Aquest tipus d'acostaments a alguns estudiants de comunicació que desitgen avantatges més o menys immediates per aplicar a la seva pròpia pràctica, sol no ser de molt grat; no obstant això, el cas d'aquests marcs teòrics és molt necessari, perquè permeten després interpretar i aprofundir el que es veu. Gens més útil que una bona teoria, resa el refrany popular. A això cal visualitzar la teoria com a un instrument que ens ajuda a respondre qüestions pràctiques, ens ofereix perspectives distintes per respondre a preguntes que ens fem sobre la realitat dels processos de significació.

La importància de la semiòtica va sobrevenir com una part del "gir lingüístic" això és la importància que va adquirir en la segona postguerra l'estudi del signe, codi, llenguatge en situacions concretes, en la vida quotidiana. Aquest "gir" va tenir dos gran moments: el primer, va ser la preocupació i ascens de la lingüística d'un àrea de coneixement a una ciència; el segon cobra importància l'estudi de la sintaxi i la semàntica en la seva relació amb l'ús de la llengua, el text i la conversa en pràctiques discursives concretes. Aquest moviment es va veure acompanyat per una evolució general que veia el món sobretot en la seva dimensió simbòlica. El fenomen del llenguatge humà es va contemplar en l'aspecte del contingut; mentre que a partir dels seixanta es va desenvolupar una conceptualització completament distinta que amb el curs dels esdeveniments només més tard va venir a posar-se de moda: Es basava en avanços que fins del segle XIX i començaments del XX s'havien realitzat en fonologia, lingüística i estètica. El problema de la interpretació havia perdut la puixança de projecció audaç i especulativa, cedint el lloc a la de l'anàlisi; les anàlisis funcionals van venir a reemplaçar l'hermenèutica tradicional. Ningú gosava ja preguntar per l'essència de l'home; el que ara ocupava l'atenció era la seva funció específica en el context de determinats grups culturals. No importava tant l'aspecte històric en el món de l'home sinó el caràcter específic d'allò simbòlic que es revela com un món de signes.

La institucionalització de la semiòtica va començar pròpiament als seixanta, com ho demostra, per exemple, la fundació el 1969 de la primera Associació Internacional de Semiòtica (nota 1); va suposar un nou enfocament i dinamisme als estudis sobre el signe i el llenguatge que sobretot es debatien en els estudis de lingüística i la filosofia, però no al bell mig de les disciplines socials. L'arribada d'aquestes va ser posterior, no abans dels seixanta i van anar en primer lloc la història i la política que van usar els enfocaments lingüístics i pragmàtics per als seus propis objectes, per conèixer l' "ocult" de les seves pràctiques socials que van començar a entendre's com a "discursives" també.

1. Se puede encontrar algunas información sobre [International Association for Semiotic Studies](#) en su página web. En línea Agosto 2004.

Araujo, Nara y Teresa Delgado (2003) Textos de teorías y críticas literarias (Del formalismo a los estudios postcoloniales), Habana / México. Universidad de la Habana, Universidad Autónoma Metropolitana-Iztapalapa.

Barthes, Roland (1971) Elementos de semiología. 2ª ed., Madrid, A. Corazón, (Col. Comunicación No. 6).

Beristáin, Helena (2000) Diccionario de retórica y poética, 8ª ed. 2ª reimp. Porrúa, México.

Beuchot, Mauricio (2004) Elementos de semiótica, México, FCE.

1.1. ¿QUÈ ÉS LA SEMIÒTICA?

La semiòtica s'ha perfilat el mateix com a una teoria general dels signes que com a l'estudi de la significació i el sentit en certs contextos i fenòmens de comunicació. Aquí on hi ha producció i interpretació de sistemes de signes la semiòtica té alguna cosa que dir. La semiòtica és el saber contemporani (tot i que com veurem els seus orígens vénen de molt lluny) que específicament pretén ocupar-se del sentit; en altra accepció també es veu la semiòtica com a una teoria del signe (Cf. Ducrot i Schaeffer, 1998). Per a Greimas i Courtés (1982) la semiòtica és allò que permet les operacions de paràfrasis (explicar o interpretar "amplificativament" un text) o de trascodificació (traduir d'un codi a altre), allò que fonamenta l'activitat humana mentre és intencional.

En l'estudi de la semiòtica és possible trobar perspectives més dures (fortament ancorades en models lògics, semàntics) i altres més interpretatives i hermenèutiques que consideren el sentit no com a dada quantitativa, sinó com a una construcció (comunicativa i dialògica); no es tracta doncs d'un objecte, sinó d'un procés. En els mitjans de comunicació es va obtenir un camp molt ric d'aplicació de la semiòtica (nota 2) en preguntar-se sobre els contextos moderns de la comunicació col·lectiva i molt especialment en la seva relació amb la cultura; en aquest enfocament (a diferència d'algunes postures més dures per a les quals tot el sentit resideix només en el missatge mateix), és important el punt de vista i la posició dels participants.

2. Aunque no creemos que sea el único de pertinencia para el estudiante de comunicación.

Deladalle, Gerard (1996) Leer a Peirce hoy, Barcelona, Gedisa.

Ducrot Oswald y Tzvetan Todorov (1984) Diccionario enciclopédico de las ciencias del lenguaje, 10ª ed, Siglo XXI. México. [1ª ed. en francés, 1972]

Ducrot, Oswald y Jean Marie Schaeffer (1998) Nuevo diccionario enciclopédico de las ciencias del lenguaje, Ed. Arrecife, Madrid [1ª ed. en francés 1995]

Eco, Umberto
(1983) La estructura ausente. Introducción a la semiótica. Barcelona, Lumen, serie Palabra en el tiempo [1ª ed. 1968]
(1977) Tratado de semiótica general. Barcelona, Lumen.
(1994) El signo, 2ª ed. Barcelona. Labor [1ª ed. 1973]

1.2. I LA SEMIÒTICA, PER A QUÈ?

La semiòtica ajuda a obtenir un coneixement qualitativament diferent dels fenòmens de significació. És un auxiliar necessari per conèixer els processos de significació dels contextos que ens interessi estudiar.

Un cas de com la perspectiva semiòtica va encoratjar i va renovar l'estudi de la comunicació col·lectiva és l'exemple francès resumit molt clarament per Miquel de Moragas (Cf. 1976 1981: 142) el pas de la "ciència del periodisme" a la "sociologia de la informació", les aportacions de Cazeneuve sobre la funció dels mitjans i d'aquí el salt qualitatiu a l'enfocament semiòtic del Centre d'Estudis de la Comunicació de Masses (CECMAS) format en 1960 pel semiòleg Roland Barthes, el sociòleg George Friedmann (qui va introduir molts aspectes de la sociologia de la comunicació i la cultura de masses a França) i Edgar Morin, psicòleg i epistemòleg (nota 3). Per a aquest grup va ser molt important el conèixer com s'incorporen objectes de la vida quotidiana (sobretot en els estudis del primer), l'elecció de temes d'estudi com l'actriu Brigitte Bardot o el "Tour de France", la publicitat o el cinema del suec Ingmar Bergman. Aquest primer procés va cristal·litzar en la formació de la revista *Communications*, la qual no hagués estat realitzable sense una perspectiva semiòtica que va començar a ser important per estudiar la comunicació col·lectiva". (nota 4)

Avui podem dir que la semiòtica ajuda els estudis de comunicació social com una eina, un marc conceptual i metodològic que li permet analitzar els processos de significació de les materialitats que ens interessin (codis lingüístics, visuals, audius, virtuals...). La semiòtica ajuda el professional dels mitjans (i de la comunicació en general) a resoldre preguntes sobre l'estructura dels codis, els nivells de significació, l'articulació de les diferents materialitats, els fenòmens productors de sentit. La comunicació està feta de signes i sistemes de signes; la semiòtica és la disciplina que descriu als signes i els seus sistemes, a la manera com es presenten en certes pràctiques socioculturals.

3. [Algunos rasgos general de su vida y obra \[En línea, agosto 2004\]](#)

4. En la [entrevista a Eliseo Veron](#) (que se encuentra en las entrevistas de este Portal de Comunicación), se pueden encontrar detalles a estos primeros años en la historia de la semiótica francesa en la década de los sesenta.

Greimas Algirdas, Julien (1973) En torno al sentido: ensayos semióticos. Madrid, Fragua, serie Lingüística, epistemología y semiótica, 375 p.

Greimas Algirdas, Julien y J. Courtés (1982) Semiótica: diccionario razonado de la teoría del lenguaje. Madrid, Gredos, 474 p.

Jakobson, Roman (1975) Ensayos de lingüística general. Barcelona, Seix Barral, 406 p.

Lewandowski, Theodor (2000) Diccionario de Lingüística. 5ª ed., Madrid, Cátedra

1.3. SOBRE COM RESSOLDRE ALGUNS PROBLEMES DIDÀCTICS PREVIOS

L'experiència didàctica ens mostra que a alguns estudiants de llicenciatura no els agrada, de primera entrada, la semiòtica. A manera d'hipòtesi (sense fonament empíric) ens atrevim a suposar que aquesta actitud preval quan es té una perspectiva molt instrumental, utilitària i pràctica dels estudis de comunicació, que duen a valorar la producció sobre la interpretació, la realització sobre la crítica. Cal assenyalar que la semiòtica i la seva contribució ha estat principalment per a la dimensió de la interpretació i descodificació dels missatges; això no exclou la producció, però del coneixement de la semiòtica no necessàriament es fa un bon realitzador o productor de missatges; sí en canvi la semiòtica i el seu coneixement genera un canvi qualitatiu en les activitats del món de la comunicació dedicades sobretot al processament d'informació, anàlisi crítica del contingut dels mitjans o el disseny de pedagogies per a l'educació dels mitjans, per citar algunes àrees. A més el nou coneixement que la semiòtica és capaç de produir pot tenir una influència decisiva en l'actitud dels analistes sobre els seus objectes i pràctiques socials.

A Amèrica Llatina per exemple la semiòtica no va ser benvinguda en un primer moment a les escoles de comunicació (o millor dit, en a pocs estudiants i professors). En ocasions se l'associava només amb filosofia o teoria del llenguatge poc clara. Part de la resistència cap a la semiòtica ve de l'antiteoricisme en una regió on les urgències socials demanden solucions més o menys accessibles i ràpides; o bé en contextos on la comunicació s'associa gairebé de manera exclusiva amb les indústries culturals dels mitjans, les seves pràctiques i necessitats. Aquest teoricisme va influir (insistim en alguns casos i situacions, no podem generalitzar) en la formació d'una fòbia contra tot el que olorés a teoria semiòtica, pel complicat argot especialitzat i els malabars conceptuals en els més alts plànols d'abstracció; aquest teoricisme va ennuvol·lar les perspectiva en lloc d'oferir estímulo a l'activitat intel·lectual (Prieto 1984).

Ara bé, l'experiència de treball amb estudiants de comunicació a diferents nivells de formació ens ha ensenyat que moltes vegades els cursos de semiòtica apareixen sense els antecedents previs (com algunes nocions bàsiques de lingüística o filosofia); és obvi que la tradició teòrica i metodològica no ha sorgit dels estudis de comunicació, és per això que per combatre el teoricisme inert és necessari construir les bases, contar amb algunes nocions de filosofia del signe, de lingüística o de filosofia (nota 5). Qualsevol manual bàsic pot donar aquests fonaments quan no es tingui. De la mateixa manera és necessària una pedagogia del simple al complex per assolir una familiarització amb el llenguatge i maneres d'articulació, que mostra la pertinència (nota 6).

Un altre problema molt comú era pensar que utilitzar la semiòtica era aprendre alguns models rígids i aplicats amb minsa utilitat en els objectes. Més enllà de la difusió dels textos, marcs teòrics, havia un problema de formació en aquesta primera etapa; les referències citades (formalisme rus, semiòtica italiana, etc.) provenien d'una altra tradició aliena a la preocupació més sociològica o psicosocial en alguns estudis de comunicació social; no sempre els estudiants (ni els professors en el cas mexicà) tenien una formació suficientment sòlida en lingüística o antropologia, en lògica o semàntica per utilitzar amb pertinència alguns textos i incentivar l'ús creatiu de la semiòtica.

5. En realidad el "teoricismo" (o también el de la sensación que la teoría no sirve para nada) tiene como pareja la didáctica y la metodología. No hay conceptos inherentemente ininteligibles: sí hay conceptos más o menos complejos, pero nada que cualquier estudiante no pueda comprender y aplicar.
6. La experiencia nos ha mostrado excesos, como el de un maestro de semiótica que dejaba leer a sus alumnos del segundo año El tratado de semiótica general" de Umberto Eco. No queremos decir que no se pueda leer, solo que es necesario tener los fundamentos previos para ir de forma gradual interpretando las premisas básicas del texto y aplicándolas en distintos objetos

Lotman, Iuri M.

(1982) La estructura del texto artístico. 2ª ed., Madrid, Istmo, 364 p.

(1998) La semiosfera. Madrid, Cátedra, serie Frónesis Cátedra Universitat de València.

Lozano, Jorge (1979) "Introducción a Lotman y la Escuela de Tartu" en Lotman y la Escuela de Tartu. Semiótica de la cultura. Madrid, Cátedra, pp.9-40.

Millet, Louis y M. Varín d'Ainvelle (1972) El estructuralismo como método, Madrid, EDICUSA, 100 pp.

Millán, Antonio (1973) El signo lingüístico, México, ANUIES. 40 pp.

2. QUELCOM SOBRE DEFINICIONS, MARCS I ORIENTACIONS

En aquest primer apartat volem oferir informació sobre els orígens, històries i tendències per a l'estudi de la semiòtica, de tal manera que el lector vegi com el mateix terme posseeix genealogies distintes, horitzons molt diversos i usos diferenciats que pot arribar a confondre algun lector que s'inicia en aquests temes. Iniciem el nostre apartat amb una diferència ja molt superada, però que per no poc temps va generar problemes. Semiòtica i semiologia acostumen a emprar-se com a sinònims. Ambdós termes designen una jove ciència interdisciplinària que està en procés de constitució i que conté d'una banda el projecte general d'una teoria dels signes —la seva naturalesa, les seves funcions, el seu funcionament— i d'altra banda un inventari i una descripció dels sistemes de signes d'una comunitat històrica i de les relacions que contreen entre elles. La diferència principal prové de dues tradicions diferents: per al lingüista Sausurre (i la tradició francòfona) utilitzen el nom 'semiologia'; per a Peirce (i la tradició nord-americana i pragmàtica) és 'semiòtica'. Aquestes condicions de la història del pensament van fer que ambdós autors a més de 10 mil quilòmetres parlessin de qüestions semblants en contextos molt diferents. La diferències poden ser vistes majors perquè en la concepció del lingüista suís la semiologia és dicotòmica; mentre que triàdica en la del filòsof nord-americà. Això genera abordaments dels objectes d'estudi diferents, perquè de fet els mètodes que van emprar ambdós autors no van ser iguals. La paraula "semiòtica" prové del grec semeion i vol dir 'signe', 'distintiu' o 'senyal'; la teoria oferirà diferències i especificitats a aquests termes. S'entén per "semiòtica" una teoria general dels signes, és a dir a la ciència de les propietats generals dels signes. Més enllà d'una teoria pura dels signes, el que ens interessa en comunicació és veure les seves aplicacions, les seves maneres de comportament; el signe no és solament un element que entra en el procés de comunicació, sinó que és una entitat que forma part del procés de significació (Eco, 1994: 22); no es pot estudiar el signe fora del procés de comunicació. La semiologia va quedar en aquesta tradició circumscrita en el projecte d'una lingüística; mentre que Peirce com a filòsof en tenir un objecte d'estudi més ampli va caracteritzar la seva ciència amb un horitzó molt més gran al de Sausurre. D'aquesta forma va prevaler un temps referir-se a la semiologia quan l'objecte eren codis lingüístics i semiòtica quan no. Els sistemes no lingüístics són, per exemple, senyalitzacions ferroviàries, vials, marítimes, alfabet de sord-muts, rituals simbòlics, protocols, insígnies i un llarg etcètera. Eco considera que tots els fenòmens de la cultura poden ser observats com a sistema de signes la funció dels quals és vehicular continguts culturals, per exemple: la moda, el culte, l'etiqueta, el maquillatge, les festes, els jocs, l'arquitectura. No sempre els autors que estudien materialitats acústiques, visuals s'han independitzat del corrent o argot lingüístic (nota 7) i aquest és un repte per a tots els semiòtics que treballen altres materialitats.

7. Esta afirmación pide matices, como por ejemplo el caso de Roland Barthes quien intitula a su libro Elementos de semiología (que más que un libro proviene de un curso dado en El Colegio de Francia) donde recupera y actualiza las categorías de la semiología saussuriana, solo que algunos de sus estudios no se limitan a códigos lingüísticos.

Moragas, Miquel de (1976) Semiòtica y Comunicación de Masas. Barcelona. Península

Moragas, Miquel de (1981) Teoría de la Comunicación. Investigaciones sobre medios en América y Europa. Barcelona. Gustavo Gili.

Morris, Charles William (1984) La estética y la teoría de los signos. Puebla, Universidad Autónoma de Puebla, serie Cuadernos de trabajo, 22 p.

Peirce, Charles Sanders (1974) La ciencia de la semiòtica. Buenos Aires, Nueva Visión,

2.1. LÍNIES PER A L'ESTUDI DE LA SEMIÒTICA CONTEMPORÀNIA

Molts pensadors i escoles han parlat del signe, el llenguatge i la semiòtica. Encara que algunes han decaïgut o desaparegut segueix havent-hi massa: pragmatistes, analítiques, estructuralistes, formalistes, escola nord-americana, escola anglosaxona, escola de Peirce, de Moscou i un llarg etcètera. Tot això impedeix assolir una mínima unitat, que s'ha intentat moltes vegades amb el resultat freqüent de crear una semiòtica adicional. (Cf. Beuchot, 2004: 4)

En iniciar l'estudi dels signes vam observar que el seu estudi no correspon al gir lingüístic que va haver en les ciències humanes després de la II Guerra Mundial, sinó que ve de més enrere: es remunta a l'antiguitat i Edat Mitjana que passa pels grecs (Plató i Aristòtil), els estoics; a la filosofia medieval Sant Agustí, Robert Bacon, Sant Preses i Guillermo de Ockham. Aquests antecedents ajuden i són necessaris, però cal tenir compte amb "la congestió filosòfica" que pot desanimar a alguns estudiants de comunicació que no troben una pertinència en aquest bagatge.

Tradicionalment, es podria situar el naixement històric de la semiòtica amb Sant Agustí, ja que aquest proposa una distinció entre signes naturals (un núvol que anuncia pluja, una fumarada que indica la presència de foc) i signes convencionals, així com entre la funció dels signes en homes i animals. No obstant això, no es pot oblidar que aquestes preocupacions pel signe van estar presents des de diversos segles enrere, amb Plató, Aristòtil (nota 8) i els Estoics (habitants de Estoa) que van anar pròpiament els primers a pensar una semiòtica com a teoria general del signe; a més d'això introdueixen l'usuari del signe.

A l'Edat Mitjana també es van formular certes idees sobre el llenguatge amb un clar enfocament semiòtic, entre els quals destaca el català Raimon Llull amb el seu ideal d'una llengua perfecta perquè tots els éssers humans poguessin comunicar-se. Al segle XVII, un tractat dels signes de l'espanyol Poincot (citada per Ducrot i Schaeffer, 1998: 194) va destacar una distinció entre representació i significació; proposa que "mentre que un objecte pot representar-se a si mateix, l'especificitat de la relació de significació resideix en el fet que un signe no pot ser mai signe de si mateix". Qui defineix per vegada primera la semiòtica com al "coneixement dels signes" és John Locke (nota 9), però el també filòsof angloparlant (nord-americà) Xerris Sanders Peirce qui li atorga a la semiòtica la categoria de disciplina veritablement independent.

En aquest apartat volem fer un cop d'ull a les tradicions i orientacions que existeixen i formen una visió molt àmplia, que com hem assenyalat no sempre estructuraven un tot homogeni i a l'interior pot haver diferències. La primera, l'orientació Locke-Peirce-Morris-Sebeok parteixen d'una teoria general dels signes (ja siguin naturals o convencionals, humans o no) la fi dels quals és l'establiment d'una reflexió més àmplia sobre els fets de comunicació; segons aquesta orientació el llenguatge humà és un sistema biològic de significació i comunicació, ja que en ell es poden fer les anàlisis d'altres sistemes semiòtics.

La segona és l'orientació lingüística que domina sobretot a França i que se sol identificar en la pràctica amb el "moviment estructuralista". La semiologia francesa s'ha inspirat en els treballs de l'antropòleg Claude Levi-Strauss, la investigació literària i en menor mesura l'anàlisi de les formes socials que suposadament funcionen "segons la manera d'un llenguatge" (com el que assenyalen de Barthes sobre la moda com un sistema); aquesta semiologia es caracteritza generalment per la seva estreta relació amb la lingüística estructural.

La tercera que es va desenvolupar sobretot en els seixanta i setanta a la Unió Soviètica, principalment a l'Escola de Tartu (a Estònia); la seva contribució se situa en el camp dels estudis supra-lingüístics (més enllà dels codis lingüístics) i el desenvolupament d'una semiòtica de la cultura, del que destaquen Yuri Lotman i els seus estudis sobre la literatura (l'estructura literària d'una obra literària, encara que no materialitzada verbalment) i el cinema, els treballs de Uspenski dedicats a l'art. Per a Ivanov (citada per Ducrot i Schaeffer, p.200) la semiòtica de la cultura és l'estudi de la correlació funcional entre diferents sistemes de signes que ha donat lloc a estudis comparatius molt interessants. Esment a part demana l'obra de Umberto Eco; el seu mètode és sincrètic, encara que s'ha inclinat cap al costat peircià, els seus treballs abasten els mateixos estudis estructurals i romanen al mateix temps atents a la reflexió filosòfica sobre problema dels signes. Encara que el seu interès inicial se centrava en el codi, aquest ha evolucionat en concedir més importància als estudis interpretatius. En el següent apartat volem fer un resum d'alguns aspectes més importants d'aquestes línies sobre les quals volem subratllar la seva aplicació i pertinència per als estudis de comunicació.

8. La teoría de platón puede leerse de forma general en su diálogo Cratilo donde se discute el origen del lenguaje, el nombre de las cosas. Aristóteles (discipulo de Platón) en cambio tiene su teoría del lenguaje en el Peri Hermeneias o De interpretación en donde aboga por la teoría artificista del lenguaje y la arbitrariedad del signo. El signo es el instrumento de la comunicación en la sociedad; en esta obra Aristóteles expone su célebre doctrina de que el signo lingüístico significa la cosa u objeto a través de la idea mental o concepto.

9. Es uno de los padres del empirismo inglés. Su obra más importante es Ensayo sobre el entendimiento humano (1690) en donde encontramos elementos de su "semiòtica" con una parte de las ciencias. El inglés se percató que el lenguaje es importante para poder pensar. J. Locke describe lo que el ser humano puede conocer y entender mediante los conceptos. En sentido no desarrolla una semiòtica, pero sí habla de una ciencia del signo que abarque al signo lingüístico.

Peirce, Charles Sanders (1974) La ciencia de la semiòtica. Buenos Aires, Nueva Visión,

Pérez Martínez, Herón (1995) En pos del signo: introducción a la semiòtica. Zamora (México), El Colegio de Michoacán.

Piñuel, José Luis y Antonio Gaytán (1995) Metodología general. Conocimiento científico e investigación en la comunicación, Madrid, Síntesis.

Prieto, Daniel (1984) "Sobre la teoría y el teoricismo en comunicación" en Fernández y Fátima y Margarita Yépes (comps.) Comunicación y Teoría social. México. UNAM.

2.2. LA ORIENTACIÓ ANGLÒFONA

2.2.1. CHARLES SANDERS PEIRCE

La vida de Xerris Sanders Peirce (1839-1914) va tenir trets peculiars que corren camí paral·lel a la seva enorme originalitat. Fill d'un cèlebre catedràtic de matemàtiques i astronomia a Harvard, Xerris va ser format per les normes socials i científiques de l'època; es va beneficiar intel·lectualment d'haver estat educat en les altes esferes d'una societat urbana, que llavors estava sent forjada per la modernització política, econòmica i cultural. El pragmatisme va ser un corrent de pensament que va intentar conciliar la ciència evolucionista amb un punt de vista religiós; el lloc de reunió de tal esforç era el Metaphysical Club de Cambridge on es trobaven Peirce, William James, i altres erudits. Paradoxalment, els conflictes i dificultats amb la comunitat acadèmica expliquen la seva poca dedicació a l'exercici de la docència com a tal. En 1914 va morir a Pensilvània, allunyat de la resta del món científic acadèmic; durant les tres últimes dècades de la seva vida va impartir algunes conferències ocasionals i va escriure abundantment ja que intentava completar el seu sistema de semiòtica, lògica i ciència.

Als manuals de teoria de la comunicació poden trobar-se esments molt generals a uns quants aspectes de la seva obra: definició del signe, la seva divisió en tres entitats i la seva tipologia de signes. Peirce va escriure articles de diverses ciències; la tardana recopilació de la seva obra (fins als trenta del segle XX) fa que es conegui pòstumament. Albira que ha d'existir una ciència de la comunicació (no l'anomena així) capaç d'adonar de tots els instruments que pot utilitzar l'ésser humà per comunicar coses. Juntament amb William

James funda la pragmàtica nord-americana; és a dir, condueix l'anàlisi de fenòmens de comunicació a formes que siguin pràctiques: per a què em serveix conèixer el que conec?, Quin és l'ús del conegut? Peirce defineix el significat de la cosa a partir de l'ús que li donem i obre el camí a autors com Xerris Morris (1903-1979), per a qui el significat de les coses és el sentit i ús que fem d'elles.

Per a Peirce la semiòtica és una teoria que tracta d'explicar l'apropiació significativa que l'home fa de la realitat: és una doctrina formal que passa de l'observació dels signes concrets a l'abstracció de les seves característiques generals. La noció de triada central a la semiòtica de Peirce .

Per exemple la seva definició de signe, concebut com a un procés subdividit en tres termes o dimensions: (1) Signe o representamen que es manté amb (2) un altre signe, anomenat el seu objecte. (3) La relació entre els dos primers determina un tercer signe, l'interpretant. El representamen és la representació d'alguna cosa, o sigui, és el signe com element inicial de tota semiòsi. L'objecte és allò a què al·ludeix el representamen i està en lloc d'alguna cosa (el seu objecte); l'objecte és la denotació formal del signe en relació amb els altres components del mateix. Finalment l'interpretant, és el que produeix el signe en la ment de la persona. La noció d'interpretant, segons Peirce, enquadra amb l'activitat mental de l'ésser humà, on tot pensament no és sinó la representació d'un altre: "El significat d'una representació no pot ser sinó una altra representació".

La forma de pensar triàdica s'estén a altres conceptes com els tipus d'arguments (inducció-deducció-abducció), nivells de signes (icona, índex, símbol), tipus de signes icònics (imatge, diagrama, metàfora). "Un", "dos", "tres" (entesos com primarietat, secundarietat i terciarietat) són en principi noms genèrics: en principi indiquen solament una relació d'ordre entre ells, però després designen també propietats del procés de significació: a la primarietat pertanyen qualitats sensibles i les aparences (color, la duresa, les propietats físiques de les coses), és la idea d'allò que és tal com és sense consideració de cap coses, és la qualitat. A la secundarietat li pertany l'experiència d'una acció, de l'esforç o la reacció sense prendre en compte el seu caire intencional (per exemple l'experiència d'un soroll que actua sobre el silenci); és el que és en relació amb primer, reacció d'aquest. La terciarietat li pertanyen els signes, en els quals es relacionen tres coses: l'objecte, el signe interpretat i el signe mateix o representamen (nota 10).

Peirce va trencar amb un conjunt de visions que havia a la seva època (com el funcionalisme i de fet més tard amb l'estructuralisme) doncs caracteritza la semiòsi com a un procés complex i infinit de successius encadenaments de processos de significació; canvia les concepcions que tenien l'antropologia i sociologia del coneixement i l'acció social com qüestions separades; per a Peirce no hi ha divisió entre cognició i acció; el coneixement no és previ a l'acció, sinó que té en ell mateix una espècie de valor performatiu, tot signe comporta una acció. (Sánchez Estéves, 2001).

La semiòtica encapçalada per Peirce ha obert infinitat de vetes en la filosofia de la ciència i el llenguatge que en principi semblen ser la sortida natural de la contribució d'aquest autor en pensadors com Ludwig Wittgenstein (1889-1951) o el gran lingüista Roman Jakobson (1896-1982) qui acredita a Peirce influència en les seves idees. Altra obra que s'ha vist molt influenciada per Peirce va ser M.A.K Halliday (nota 11) com es llegeix *El llenguatge com semiòtica social. La interpretació social del llenguatge i el significat* (1972). De manera més recent l'obra del danès Kart Bruhn Jensen tracta de recuperar l'estructura peirciana per a l'elaboració d'una teoria sobre la comunicació de masses (Veure nota 12).

10. El número 21 (febrero-abril 2001) de la revista electrònica [Razón y Palabra](#) editada por el ITESM, campus estado de México en México dedicó un número al estudio de varios aspectos en la obra de Peirce. Comunicación y semiótica: Un acercamiento a la obra de Charles S. Peirce.

11. Existen una serie de [fichas que el lector puede seguir donde se resumen varios aspectos la semiótica peirciana](#). En línea agosto 2004.

12. Un resumen de varios de estos aspectos puede leerse en la ficha sobre semiótica que tiene Ducrot y Todorov, 1984

13. Sobre todo puede verse su perspectiva en Halliday MAK (1982)

14. Un resumen del mismo así como una propuesta integrada de la metodología el lector lo puede hallar en: Karam Tanius (2004) "La semiótica de Ch. S. Peirce en el campo de las teorías de comunicación social" en [Revista Comunicología N° 1, México, Universidad Iberoamericana, México \[consulta, agosto 2004\]](#)

Prieto, Daniel (1984) "Sobre la teoría y el teoricismo en comunicación" en Fernández y Fátima y Margarita Yépes (comps.) Comunicación y Teoría social. México. UNAM.

Sánchez Esteves, Reyna (2001) "Los procesos de semiosis y la acción social" en revista electrònica Razón y Palabra 21, México, ITESM-CEM. [fecha de consulta abril 2001] Disponible en www.razonypalabra.org.mx/antiores/n21/21_rsanchez.html

Sausurre, Ferdinand, de (1985) Curso de Lingüística general, México, Origen-Planeta

Sebeok, Thomas A., Alfred Hayes y Mary C. Bateson, comps. (1978) Semiòtica aplicada. Buenos Aires, Nueva Visión, Colección Semiòtica y epistemología.

2.2.2. CHARLES MORRIS

Xerris Morris com hem assenyalat recull molts ensenyaments de Peirce, també s'aferra a la psicologia i la filosofia. Quant a la psicologia dóna una base funcionalista a la disciplina doncs privilegia el conductisme (aquesta és una diferència fonamental amb Peirce). En quant a la filosofia, prefereix la lògica. El seu text bàsic, escrit el 1938 és la Teoria dels signes en què exposa el que després augmentarà a *Signe, Llenguatge i Conducta* (1946).

Morris veu la semiòtica com la ciència de la semiòsi o esdeveniment o procés de signe. La semiòtica pot ser pura (elabora la teoria semiòtica) o aplicada, que analitza trossos específics de significació. La primera té com a comesa esclarir el fenomen o esdeveniment.

De les seves contribucions principals Morris delimita tres àrees d'aplicació per a l'estudi dels signes. A allò que Peirce cridava gramàtica i que estudia les relacions dels vehicles de signe entre ells, Morris ho anomena sintaxi; al que Peirce flama dialèctica, Morris ho anomena semàntica. Allò que Peirce flama retòrica, Morris ho anomena pragmàtica. Queden així les tres branques de la semiòtica: sintaxi o l'estudi de les relacions de coherència entre els signes; la semàntica o l'estudi de les relacions de corresponen entre vehicle de signe i significats i objectes, i pragmàtica: relacions d'ús entre els vehicles de signe i els usuaris o parlant. Això ens permet formular tres grans preguntes aplicables a qualsevol fenomen de comunicació: per quina els signes s'agrupen en aquest ordre, quins significats

i sentits tenen els signes, quins usos fan els actors de la comunicació d'aquests signes.

Morris continua les seves investigacions i aplica els seus principis a diversos camps de significat, com l'artístic o el religiós. Parla de diferents usos dels signes (informatiu, valoratiu, incitatiu, sistemàtic), igualment parla de diferents maneres de la significació: designatiu, apreciativ, prescriptiu i formatiu. Aquest autor té el mèrit d'haver insistit en la pragmàtica en un moment que les anàlisis dels signes i el llenguatge se centraven gairebé de forma exclusiva en la semàntica i sintaxi. Morris explica com la pragmàtica relaciona les dues primeres instàncies, i entreveu una perspectiva més abarcadora i completa de les ciències del llenguatge.

15. A partir de aquí el lector encontrará varias fechas que no se encontrarán en la bibliografía general (salvo alguna indicación). Son indicativas para dar una idea de cuando ciertas obras fueron escritas, pero no las hemos consultado de manera específica por las que no las indicamos en la bibliografía.

2.2.3. THOMAS SEBEOK

Thomas A. Sebeok, nascut el 1920 a Budapest i emigrat als Estats Units el 1936 per estudiar a Cambridge; va estudiar lingüística sota la tutela de Jakobson que va dirigir la seva tesi doctoral. Sebeok aborda amb mestratge la fi del conductisme, del psicoanàlisi i del marxisme, la connexió de la semiòtica amb la ciència cognitiva, la biologia i les altres ciències, i realitza amb magistral senzillesa una valoració de les diverses àrees especialitzades de la semiòtica, donant notícia sospesada de més de cinc-cents títols de bibliografia nord-americana recent i rellevant. El seu llibre més important és potser *Signes: una introducció a la semiòtica* (1994) on té el valor de superar la visió instrumental a la qual moltes vegades se sotmet la semiòtica per a l'anàlisi dels sistemes de signes a determinades estructures.

Sebeok és un dels principals impulsors de la institucionalització acadèmica de la semiòtica als EUA; comparteix a més la intenció de produir una teoria general dels signes que es pugui aplicar a tots els fenòmens de significació inclosos en éssers humans i qualsevol ésser viu. Ell i el seu grup van fer dels seus objectes d'estudi principalment la comunicació humana no verbal, per exemple, la gestualitat i la mímica; així com les maneres d'interacció espacial, és a dir, la proxèmica. També van efectuar investigacions sobre el comportament simbòlic dels animals.

En combinar diferents nivells d'operacions, Sebeok dóna les bases per fer de la semiòtica un instrument més ampli no per estudiar només els fenòmens de la cultura, sinó la totalitat de la significació en la vida humana: llenguatge, cos, interacció, cultura.

El treball de Sebeok apunta al coneixement dels processos que articulen la codificació dels signes, la seva transformació en unitats cognitives, fenomèniques; relacionar l'experiència del món corporal amb el món de l'abstracció i el pensament, en demostrar en aquest treball que aquest últim és una expansió del primer.

2.3. LA ORIENTACIÓ FRANCÒFONA

Aquesta orientació "semiològica" molt propera a l'estructuralisme francès té el seu domini a França i se l'identifica amb els teòrics de l'estructuralisme, pel que alguns especialistes l'anomenen "semiologia" per la influència de Ferdinand de Saussure. No obstant això, s'inicia formalment amb els treballs de Lévi Strauss sobre sistemes de parentiu i es dedica principalment a l'estudi de la literatura i de certes formes socials que funcionen a manera de llenguatges, com la moda, els mites, etc.

16. En el sitio Monografia.com el lector puede encontrar un resumen de varios de estos autores.

2.3.1. FERDINAND DE SAUSSURE

Va néixer a Ginebra el 1857. Va començar a estudiar Ciències en la Universitat de Ginebra en 1875, però un any més tard es va traslladar a Leipzig i Berlín per estudiar lingüística. El 1880 es va doctorar a Leipzig, amb la tesi *De l'emploi du génitif absolu en sanskrit*, i es va traslladar posteriorment a França, on va exercir durant onze anys com a cap d'estudis en l'Escola d'Alts Estudis de París. El 1891 va retornar a Ginebra i va ocupar fins la seva mort, en 1913, la càtedra d'Història i Lingüística Indoeuropea comparada. La seva gran obra, *Curs de Lingüística General* va ser publicada després de la seva mort (1916). El llibre pòstum es va convertir en una obra difosa als principals idiomes, editada i corregida nombroses vegades és sens dubte la base teòrica del corrent estructuralista i l'antecedent pròxim de la semiologia.

La llengua per a Saussure és una institució social, l'autor la veu com un sistema de signes que expressa idees i que per tant poden comparar-se amb l'escriptura, l'alfabet, les formes de la urbanitat o les senyals militars. Una de les principals aportacions del lingüista Saussure és haver organitzat tot el coneixement anterior per construir la més coherent i acceptada teoria sobre el signe lingüístic.

Hi ha molts conceptes i nocions bàsiques que provenen de Saussure; la primera distinció important és la diferència entre llengua (el llenguatge com a sistema social) i parla (el llenguatge com a ús diari, individual...); la idea de signe lingüístic com una moneda de dues cares: significat i significat, el primer és la imatge conceptual i el segon la imatge acústica; és una entitat psíquica de dues cares. Ambdues s'uneixen de forma arbitrària és una unió indivisible. La relació entre significat-significant és arbitrària; això és, que, en general, el significat no guarda amb el significat més llaç que el qual, per convenció de la comunitat parlant, s'ha fixat entre una

seqüència de sons i un significat. Això es deu al fet que la llengua és un conveni, un acord comú, inconscient i col·lectiu, els dos elements del signe lingüístic queden units de manera convencional. La llengua és un sistema de signes après inconscientment. L'usuari de la llengua no sap amb exactitud com funciona, encara que l'empra sense major dificultat.

A Sausurre li agradava il·lustrar la idea de la dualitat que impera a tota la seva lingüística (significat / significat; sintagma / paradigma; diacronia / sincronia...) amb l'exemple d'un joc d'escacs: Hi ha un sistema anomenat "joc d'escacs"; dues vegades setze peces, cada grup constituït per uns poders ben definits; el que els jugadors retenen en la seva ment de cada peça no és el seu aspecte exterior, sinó el seu poder, el seu abast, el seu valor i, finalment la seva funció. Un alfíl no és un tros de fusta de forma més o menys estranya, és "una força obliqua". La torre és una certa capacitat de marxar linealment. La regla del joc és una espècie de "gramàtica"; després, el que existeix, paraules i expressions concretes, són les situacions. Cada jugada té repercussions en tot el sistema; al jugador li resulta impossible preveure els límits d'aquest efecte. Els canvis de valor que resultaran d'això, seran, segons el cas, nuls, molt greus, o d'importància mitjana. La imatge del joc d'escacs, un poc inadequat però molt il·lustratiu assenyalava el següent: La llengua és un sistema en el qual totes les parts poden i deuen ser considerades en la seva solidaritat sincrònica (Millet i D'Ainvelle, 1972)

De tots els sistemes de comunicació, la llengua és el més important. Pot, per tant, concebre's una ciència que estudiï la vida dels signes al bell mig de la vida social; formaria una part de la psicologia social i la denominarem semiologia. Ella ens ensenyarà en què consisteixen els signes, quines lleis els regeixen... La lingüística no és més que una part d'aquesta ciència general, les lleis que descobreix la semiologia seran aplicables a la lingüística, i així aquesta es trobarà vinculada a un àmbit perfectament definit en el conjunt dels fets humans (Cf. Saussure, 1985: 29).

2.3.2. ALGIRDAS JULIÁN GREIMAS I LES BASES DE L'ANÀLISI SEMIÒTIC NARRATIVO

Algirdas Julián Greimas (Lituània, 1917-París, 1992) va ser un lingüista francès d'origen lituà. Des de 1965 va ser el director del Departament de Semàntica general de L'Escola d'Alts Estudis de París, on es va ocupar de semiòtica, semàntica, i semiologia de l'expressió. Greimas és el fundador dels estudis de semiòtica estructural. L'any següent fundà la revista Langages amb Barthes i altres. I juntament amb altres semiòtics va ser membre del grup d'investigacions semiòtiques de Lévi-Strauss al Collège de France.

Una de les principals aplicacions de la semàntica estructural de Greimas als estudis de comunicació es basa en el seu Model Actancial. Les bases d'aquest model cal buscar-les als treballs que Vladimir Propp (1895-1970) va fer dels contes populars russos (*La Morfologia del conte rus*, 1928) que va permetre una comprensió diferent de com s'organitzen els components d'un text per significar. Propp va influir no solament a Greimas sinó al mateix Levi Strauss que va emprar part del mètode parell l'anàlisi dels relats mitològics que va estudiar a Brasil.

A *La morfologia*, Propp estudia les formes i l'establiment de les lleis que regeixen l'estructura. La solució de l'anàlisi va ser passar de l'estudi del personatge, a l'estudi de la funció com unitat. Propp troba un repertori delimitat de set personatges mentre que eventuais executants d'aquestes funcions—: l'agressor, el donant, l'auxiliar màgic, el mandatari, l'heroi, el fals heroi, la princesa (o objecte de recerca). Així com el model Propp, el model actancial de Greimas ha estat extrapolable a infinitat d'exemples i cossos d'anàlisi. Piñuel i Gaytán (1995: 597) presenten alguns usos possibles on s'observa l'aplicació d'aquest model aparegut originalment a *Semàntica Estructural* (1964)

Tipo de Relato	Sujeto	Objeto	Destinador	Destinatario	Adyuvante	Oponente
Cuento maravilloso	Héroe	Princesa	Rey / Princesa	Héroe	-	-
Historia Amor tradicional	Enamorado	Enamorada	Enamorada (otorga)	Enamorado (solicita, recibe)	Tercera (media)	Padre de la enamorada / competidor
(drama) Cristiano del "peregrino" en su camino vital (Édith Neida)	Hijo del Hombre (peregrino)	Redención (salvación del alma)	Hijo de Dios (Jesucristo, redentor)	Humanidad Aquejada del pecado original	Angel de la Guarda (conciencia del pecado)	Diablo (tentación)
(drama) Económico: crisis empresarial	Inversionista	Salvación de la empresa	Sistema económico	Empresa	Estudios de mercado Intuición Azar	Progreso tecnológico

La semiòtica per a Greimas estudia tot el que té (o pot tenir) sentit per a l'ésser humà; és a dir, s'encarrega de l'estudi dels sistemes de significació. Un sistema de significació és considerat com a tot el que "tingui sentit", tot el que tingui significació; el significat no està arrelat en les coses o fenòmens, la prensió del significat es porta a terme a la ment. Per tant els límits d'un sistema de significació són bastants amplis. La hipòtesi semiòtica postula que "tot univers de sentit, qualsevol que siguin les seves modalitats o àmbit d'expressió, comporta una estructura que remet, en últim anàlisi, a la forma que l'home organitza la seva experiència (estructura que varia òbviament, d'acord a les condicions socioculturals de producció i de lectura).

El model actancial permet conèixer l'articulació dels diferents actants al relat. El concepte d'actant és de fet una forma d'ésser i estar al text; aquest concepte es refereix a aquell que encarna a un relat particular una o diverses formes d'ésser o fer, és a dir, un o diversos actants. Al model es postula l'existència d'una estructura que fixa les relacions recíproques i el mitjà d'existència comuna dels actants. Per l'existència d'aquesta estructura, cada actant present a un discurs ocupa necessàriament un lloc en alguns dels eixos present en tota narració o esdeveniment discursiu.

El Model actancial representa tres parelles d' "actants" en funció de les seves relacions recíproques.

Subjecte (A1) i Objecte (A2): la relació que els uneix és de desig (es diu eix del desig o del voler). Per exemple en una llegenda, l'heroi (A1) busca el tresor; en una telenovel·la, l'enamorat (A1) busca l'amor d'algú (A2).

b) Destinador (A3) i Destinatari (A4), també anomenat eix de la comunicació. Aquests Actants es troben units per la transmissió i la comunicació d'un objecte. Per exemple als contes fantàstics, el Rei (A3) "que mana" al príncep (A4)

recuperar un tresor per poder-se casar amb la princesa. O a l'últim exemple de Piñuel el cas del sistema econòmic (les seves regles, principis, necessitats, demandes) que seria el destinador i els ordres del qual o prescripcions recau (destinatari) sobre una empresa en particular.

c) Finalment l'eix del poder format per la parella d'actants: l'ajudant (A5) i l'oponent (A6). Aquests actants defineix un eix participació circumstancial, en sentit favorable o desfavorable a l'acció del desig o de la comunicació. En el cas d'una història d'amor, l'ajudant seria un tercer que dóna suport al subjecte a assolir l'amor de la seva estimada; mentre que l'oponent, seria per exemple el pare d'aquesta que s'oposa a la relació entre els enamorats.

Aquest model actancial és de gran utilitat a l'anàlisi semiòtic dels diversos relats que tots els dies transmeten els mitjans d'informació, sobretot perquè té molta utilitat per identificar les funcions bàsiques que es cobreixen en relats (telenovel·les, anuncis de publicitat, històries de premsa, programes còmics, cartrons...).

2.3.3. ROLAND BARTHES

Roland Barthes (1915-1980) és un pensador francès l'obra del qual arriba als camps de la crítica literària, la comunicació, la filosofia i la sociologia. La publicació del seu llibre *Sobre Racine* (1964), va suscitar una àmplia polèmica al camp acadèmic francès, a què va contestar amb el llibre *Crítica i veritat* (1966). Segons Barthes, l'obra literària cal analitzar-la en el context del propi espai de l'obra i no a partir de valors externs a la mateixa.

Les contribucions teòriques de Roland Barthes el converteixen en un dels pensadors més rellevants de França del segle passat. La seva influència en el camp teòric de la Comunicació és significativa, especialment pel paper que adquireix l'anàlisi semiològic, que arriba a la fotografia, a què dedica el seu últim llibre, *La càmera lúcida* (1980), la publicitat, la moda, etc. Tot discurs, el seu contingut, la seva referència al real té connotacions que li donen significació, li atribueixen valors. Tot discurs pot convertir-se en signe, mite. Els mites no creen llenguatges, però els posen al servei d'una ideologia, fent parlar les coses per ella.

Roland Barthes als seus *Elements de semiologia* (1965) desenvolupa la semiologia estructuralista i la sistematitza. També va construir una ciència de la literatura, però sobre la semiologia; per això té una crítica literària o millor dit, una semiologia literària. Per a l'autor tots els sistemes de signes, qualsevol que fos la substància i els límits d'aquests sistemes: les imatges, els gestos, els sons melòdics, els objectes i els conjunts d'aquestes substàncies, constitueixen, si no "llenguatges", almenys sistemes de significació. (Barthes, 1971: 13). Seguint aquesta tradició "diàdica" Barthes organitza aquest llibre des de parells de conceptes (diacronia / sincronia; connotació / denotació; significat / significant...).

Barthes —com tants altres que usen la semiòtica— va fer molta crítica literària; té una teoria interessant, per exemple a *S/Z* (1970) diu que tot text té molts sentits; aquesta obra és un cas estrany per únic en la bibliografia de l'autor. Barthes afavoreix en la seva teoria literària la lectura del lector, àdhuc a risc de subjectivitat; promou "la mort de l'autor", de manera propera a Foucault. El lector no sempre comprèn, doncs hi ha textos que encara no es poden llegir, malgrat es puguin escriure. Són escribibles encara que no llegibles. Per això dóna suport la literatura d'avantguarda, el que fa que alguns el consideren postestructuralista.

Barthes va fer realitat el somni de Saussure: fer de la semiologia una ciència de l'estudi en general, més enllà de la lingüística. Un exemple el tenim a *El sistema de la moda* (1967) on emprà recursos d'aquests mètodes lingüístics per descriure el llenguatge que opera a les combinacions de la moda: el vestit és vist com un sistema de signes. L'autor explica que aquest sistema és pobre, però que la funció del llenguatge és prendre'l al seu càrrec per fer un tipus de llenguatge (poètic, imaginari, ideològic), així s'uneixen l'entorn social i el text, formant complexes xarxes de significació en què se centra l'obra.

2.4. LA SEMIÒTICA CULTURAL DE YURI LOTMAN I L'ESCOLA DE TARTU

Existeixen altres fonts filosòfiques a la semiòtica contemporània com la fenomenologia d'Edmund Husserl que desenvolupa una teoria general de la intencionalitat que s'emmarca en una teoria dels signes i de la significació. De qualsevol manera ens sembla interessant subratllar una font que per la seva complexitat i poca difusió no sempre s'inclou; l'Escola de Tartu (de la Universitat de Tartu a Estònia) i la Semiòtica de la Cultura orientació de la semiòtica que va arribar la seva plenitud amb els estudis fets pels representants del Cercle de Tartu durant dècades dels seixanta i setanta del segle passat. A part de la seva figura prominent Yuri Lotman cal esmentar a B.A. Uspenski, V.V. Ivanov i Meletinski.

Les investigacions d'aquesta escola tracten sobretot els Sistemes Modelants Secundaris (SMS) és a dir de les pràctiques semiòtiques que s'organitzen sobre bases lingüístiques (sent el llenguatge denotatiu el "sistema primari") però que es constitueixen en estructures complementàries, secundàries i específiques. El llenguatge no serveix solament per comunicar sinó per modelitzar, per crear models; quan Lotman diu que l'art és un sistema de modalització secundària el que vol dir és que la llengua natural és un sistema de modelització primari i l'art (com altres sistemes de signes) actua com a superestructura de la llengua natural; que l'art sigui un SMS no significa secundari respecte a la llengua natural sinó que se serveix d'ella com a material, com a model; és a dir a partir de les llengües naturals es conformen els sistemes culturals: art, literatura.

Si es revisen els índexs de diversos llibres sobre Lotman i l'Escola de Tartu s'identifica com existeixen diversos reportis d'investigacions dedicades als anomenats "sistemes secundaris", és a dir, els sistemes semiòtics connotatius, que estan basats en el llenguatge, sense ser idèntics a aquest. L'Escola de Tartu part de preocupacions lingüístiques però va molt més allà com ho demostren els treballs Uspenski sobre art, els de Ivanov sobre l'estructura dels signes al cinema, els de T.V. Civ'jan entorn de rituals, cerimònies o els de Lotman sobre literatura.

Aquesta Escola es preocupa per l'estudi dels fenòmens culturals el que veu sota la perspectiva dels sistemes de signes i fenòmens sígnics; la idea de signe l'estenen a qualsevol aspecte de la vida i producció cultural (un llibre, un museu, l'arquitectura, etc.). La semiòtica de la cultura considera els diferents processos que es donen en una cultura com sistemes de signes susceptibles de ser, per tant, desentranats. Els seus treballs són molt diversos, aquesta Escola i Lotman han fet semiòtica del comportament humà, de la mitologia, de la història, de l'alta edat mitja, del cinema.

Yuri Lotman (1923-1993) era especialista en història literària russa del segle XVIII i principis del XIX, de Lotman és fonamental la seva definició de l'obra d'art com a sistema modelitzador secundari (SMS), doncs tots els sistemes culturals (literatura, cinema, art, música, religió, mite) són secundaris en relació amb el llenguatge natural. Els SMS tenen una estructura més complexa i se subdivideixen en les sèries no artístiques (mite, religió i folclor) i en les sèries artístiques. En els SMS el marc cultural resulta fonamental, entenent a la cultura com una complexa totalitat semiòtica, com a totalitat de la informació no heretada sinó que s'acumula, emmagatzema i transmet per diversos grups dintre de la societat. L'obra d'art constitueix un signe en l'interior d'altre sistema més ampli que és la cultura. La semiòtica de la cultura no consisteix solament en el fet que la cultura funciona com un sistema de signes; és necessari subratllar que ja la relació amb el signe i la signicitat representa una de les característiques fonamentals del cultural. La semiòtica de la cultura estudia els fenòmens culturals com fenòmens signits, això suposa estudiar els símbols (expressió exterior arbitrària d'un contingut), els rituals (capacitat de donar forma al contingut).

La cultura com a tal és un subconjunt amb una determinada organització; allò cultural no ho engloba mai tot. La cultura és un sistema de llenguatge les manifestacions concretes del qual són textos. Seguint la tradició cultural que considera el món com a text (el món és un llibre que espera al seu lector, diu Mathauserova), el coneixement del món pot ser assimilat a l'anàlisi filològica. Una de les característiques del discurs de Lotman és el seu panlingüisme; per a ell comprendre la vida significa "estudiar la seva fosca llengua", l'activitat quotidiana consisteix a traduir un cert sector de la realitat en una de les llengües de la cultures (per exemple veure una pel·lícula, anar a un museu, llegir un llibre, recórrer un parc són equivalent a aprendre una llengua). Lotman suposa a la cultura, a qualsevol cultura, orientada cap a l'expressió com un text constituït per signes de distints ordre; considera al llibre com símbol del món (idea utilitzada ja des de l'Edat Mitjana); "allò cultural són els llibres que cal aprendre a llegir", és a dir el conjunt de textos (en el seu sentit més ampli) que una cultura crea per a entendre's a si mateixa i a l'altres. (Lozano, 1979: 24, 25).

Al costat del concepte de cultura i semiòtica de la cultura, una altra noció important és la de text. Dintre dels problemes teòrics sobre el text a Lotman li va interessar primordialment la funció ocupada pel text literari en quant a signe. El sistema bàsic del text és la llengua natural, però en ell es produeix una remissió a components extra-sistèmics (ideologia, convencions, codis culturals), fosos en l'estructura lingüística del text. La relació entre l'interior del text i el seu context sociocultural resulta per tant de caire estructural. Al text literari existeix un codi lingüístic i un literari, a més de diversos subcodis (gèneres, període històric, material soci polític, creences religioses...). Aquesta complexitat implica que la interpretació representa només un intent d'aproximar-se al text com a conjunt de signes. Com Barthes, per a Lotman no es tracta "de desxifrar el text" sinó de "tractar" amb ell. (Cf. Araujo i Delgado, 2003, 391-392).

Finalment el concepte de semiosfera que és l'agrupació de tots els sistemes de signes; és un determinat funcionament semiòtic per a una col·lectivitat; és l'entorn de producció de significats i sentits. Dintre dels trets que Lotman descriu de la semiòtica un d'ells és el seu caràcter delimitat, és sempre un sistema de definit d'objectes que estableix unes determinades maneres d'interacció entre el que està dintre i fora de la frontera semiosfèrica; per exemple el cas que el mateix Lotman analitza, la novel·la *Robinson Crusoe* com a una forma d'interpretar dues fronteres o llocs semiòtics: el "civilitzat" i el salvatge". També es pot estudiar el cas de "gèneres fronterers" com universos semiòtics que guarden correspondències, diferències i s'intercomuniqueu mitjançant variats processos que un anàlisi semiòtic explicaria detalladament. La semiosfera a l'interior és alguna cosa molt dinàmica amb processos i nuclis; és literalment un organisme que té una vida interna.

Com veiem, Lotman concep tot text com a entitat dinàmica, vinculada més al que Sausurre cridava parla. Per sort una part de la seva obra es troba accessible en castellà; la primera obra en traduir-se va ser la *Semiòtica de la cultura* (Càtedra, Madrid, 1979), el primer llibre traduït al castellà i des d'aquí han seguit *Estructura del text artístic*, 1988, Istmo), *La semiosfera* (1996, Càtedra), *Sobre la semiosfera* (1996, Episteme), entre altres.

17. Esta es la fecha de la primera edición en francés; en la bibliografía general el lector encontrará 1971 que la segunda edición en castellano que hemos consultado para las referencias.

18. Para una introducción general a Lotman y la Escuela de Tartu recomendamos la introducción que hace Jorge Lozano (1979).

19. En este mismo Portal puede verse el texto de [Jorge Lozano "La semiosfera y la teoría de la cultura"](#). También recomendamos la lectura de la obra donde Lotman (1996) describe el concepto La semiosfera I. Semiòtica de la cultura y del texto, Madrid. Afronesis, pp.21-42

2.5. EL CAS APART: UMBERTO ECO

Els treballs de l'italià Umberto Eco no s'inclouen a cap de les anteriors, doncs el seu mètode és sincrètic i abreua de diverses tradicions en integrar la teoria estructuralista a la reflexió filosòfica sobre el problema dels signes. Va néixer a Piemont el 1932, es va doctorar en filosofia per la Universitat de Torí amb una tesi sobre el problema estètic a Sant Tomas d'Aquino. Això no és casual perquè des d'aquí Eco s'acosta a l'estudi del problema de l'art, i d'aquí a la semiòtica i la comunicació. Als cinquanta treballa per a la televisió italiana i realitza col·laboracions a diversos diaris. Reconegut tant per les seves propostes semiòtiques com pels seus estudis culturals i consideracions entorn de la recepció, el filòsof italià resulta una de les figures més destacades per a la teoria de la comunicació i tal vegada del món acadèmic de la comunicació a nivell mundial.

A la dècada dels seixanta va donar a conèixer *Obra oberta* (1962) llibre amb què inicia reflexions sobre la significació i la recepció de l'obra literària. S'enfoca en la pragmàtica narrativa i concedeix cada vegada major importància als processos interpretatius que a l'estudi dels codis. Aquest apporti el considerem central però complementari del semiòtic, atès que a la seva obra hi ha elements per parlar d'una semiòtica de la recepció.

En termes generals el camp específic de la semiòtica està compost per tots els processos culturals en els quals es dona un procés de comunicació; és a dir, per totes aquelles manifestacions en què estan en joc agents humans que es posen en contacte uns amb uns altres servint-se de convencions socials. Una bibliografia per als estudis en comunicació (per data d'aparició en italià) agrupa *Obra*

oberta (1962), *Apocalíptics i integrats* (1964), *L'estructura absent. Introducció a la semiòtica* (1968), *Tractat de semiòtica general* (1975), *Lector in fabula* (1979).

A *L'Estructura...* Eco planteja els límits de la semiòtica. El "nivell més baix" (llindar inferior) el constitueixen una sèrie de signes naturals com l'estímul, el senyal i la informació física. El "nivell més alt" (llindar superior) el constitueix la cultura, tinguda per Eco com a fenomen semiòtic. Tot fenomen cultural és un fenomen de significació i de comunicació. Enfront d'aquests fenòmens hi ha dues hipòtesis: (a) la cultura ha d'estudiar-se com a fenomen semiòtic. Aquesta afirmació està a mig camí entre dos enunciats més, que acostumen a citar-se amb molta freqüència: "La cultura és només comunicació" i "la cultura no és altra cosa que un sistema de significacions estructurades"; (b) tots els aspectes de la cultura poden estudiar-se com a continguts d'una activitat semiòtica. En el fons el que Eco vol dir, no és que tota cultura sigui comunicació o només significació, sinó que aquesta pot entendre's millor si se la veu des d'una perspectiva comunicativa o semiòtica. Eco afegeix: "Tots els aspectes de la cultura poden estudiar-se com a continguts d'una activitat semiòtica".

Una altra de les contribucions de l'autor que ens sembla important ressaltar és el relacionat amb les seves teories sobre la interpretació i lectura del text literari, reflexions iniciades des d'*Obra Oberta* en què explica com tot lector requereix de certes competències per a descodificar un text. La competència del destinatari no coincideix amb la de l'emissor; el text ha de ser actualitzat pel lector. La comunicació (fins i tot si és un lector que llegeix un llibre) no és un fenomen merament lingüístic, sinó que sempre tracta d'una activitat semiòtica en què conflueixen diversos sistemes de signes. El lector realitza una sèrie de passeigs inferencials, detecta les diferents estructures de móns possibles en el text i identifica les seves estructures. A "Apunts sobre la semiòtica de la recepció" (1990) Eco explica com tot text té tres interpretacions: la de l'autor, la del lector i la del text en si; en aquest document, Eco proposa altra precisió entre dues formes d'interpretar: interpretació semàntica i crítica; la primera s'ocupa d'omplir de significat el text, mentre que la segona intenta explicar les condicions de significació; així mateix destaca la diferència entre interpretar un text i emprar-lo, i insisteix en la importància d'atenir-se a la intenció de l'obra (intentio operis) i de limitar el poder del lector. Això constitueix un salt qualitatiu pel que fa al que s'ha dit a *Obra Oberta* en què el postulat és la total lliure interpretació sobre un text.

Eco ha fet moltes aplicacions de la semiòtica, per exemple *L'estratègia de la il·lusió* (1986) pretén conformar les bases per a una semiòtica de la vida quotidiana, una "mirada semiòtica" en tant manera de veure la realitat. Aquesta perspectiva pot també veure's en les seves novel·les *El nom de la Rosa* (1980) i *El pèndol de Foucault* (1989) on es construeixen trames en què els signes i sistemes de significació, la seva producció i descodificació és important.

Amb Eco acabem un recorregut molt bàsic que ofereix alguns autors, les seves referències bàsiques i part de la seva contribució.

20. Cf. Eco, Umberto (1992) *Los límites de la interpretación*, Barcelona, Lumen, pp.22-45

3. BREU COLOFÓ PER A L'ESTUDIANT

Estudiar semiòtica forma part d'un procés i una disposició d'acostament als textos. Per exemple no és estrany que algun estudiant pugui desanimar-se perquè alguns aspectes de les lectures no es comprenen. L'estudi de la teoria, com per exemple el dels esports, abans del domini (per exemple moure la raqueta al tennis o el maneig de la pilota al futbol demana tornar una vegada i una altra (de vegades de manera inacabable) sobre el text.

Un altre problema comú és veure els textos en si mateixos com entitats autònomes. En aquest sentit cal considerar els manuals bàsics, els llibres d'història (en aquest cas de la filosofia, la lingüística, la filosofia del llenguatge i complementari), els diccionaris especialitzats com veritables auxiliars per a l'aprenentatge i aplicació gradual dels conceptes. A aquest primer cos de textos cal sumar la infinitat de revistes de divulgació o especialitzades que presenten bones sèrie d'exemples. A l'hora, a la lectura de qualsevol autor, poden buscar-se treballs (des de tesis fins a articles més concrets) per conèixer com s'ha aplicat; ajuda també el tenir com a referència complementària fitxes sobre els autors en què pugui tenir-se un mapa més ampli del que hem intentat esbossar en aquesta lliçó.

Les formes d'aplicació de la semiòtica són variades en el seu tema, però també en els seus procediments; existeix al mateix temps una gran diversitat de maneres i graus. Entrar al camp de la semiòtica és fer-ho d'una manera pluridisciplinària (i transdisciplinària perquè el signe, els fenòmens de significació és una mica que es troba en diverses àrees del saber) així que aquest diàleg amb altres àrees de saber és imprescindible i demanda competències de lectures, sabers per poder treure ple profit del que la semiòtica pot oferir a qualsevol professional de la comunicació. Tot el bagatge que sol oferir-se en els cursos perquè sigui plenament assimilat sol·licita aplicació, imaginació per una comprensió qualitativament distinta de la realitat mediàtica i sociocultural. No és solament conèixer models i aplicar-los, cal tenir bona dosi d'intuïció i creativitat per emprar la semiòtica més que un artifici de "cosmètica conceptual", una eina de degustació de la realitat sociocultural (els seus processos de producció, els seus productes i missatges, els seus mecanismes d'interpretació), un visor per conèixer la realitat, una manera d'habitar i significar el món, fer-lo a un temps més complex com vol Jesús Ibáñez i més humà.

Original disponible en: http://portalcomunicacion.com/lecciones_det.asp?lng=cat&id=18

PDF creat a: 02/05/2011 12:42:58

Portal de la Comunicació InCom-UAB: El portal dels estudis de comunicació, 2001-2011

Institut de la Comunicació (InCom-UAB)
Edifici N. Campus UAB. 08193 Cerdanyola del Vallès (Barcelona)
Tlf. (+34) 93.581.40.57 | Fax. (+34) 93.581.21.39 | portalcom@uab.cat

